

Wesele na wschodnim pograniczu kulturowym – tradycja i współczesność
(obszar południowego Podlasia)
Streszczenie rozprawy doktorskiej

Praca doktorska poświęcona jest weselu – jednemu z najbardziej żywotnych obrzędów rodzinnych. Ma on bogatą tradycję, a jednocześnie jest otwarty na zmiany i innowacje. Od dawna skupia uwagę badaczy kultury: socjologów, etnografów, kulturoznawców, dialektologów, etnolingwistów i folklorystów. Celem pracy było dokonanie rekonstrukcji tradycyjnego modelu wiejskiego wesela z obszaru wschodniego pogranicza kulturowego Polski (a dokładnie z południowego Podlasia) z uwzględnieniem zmian, jakie zachodziły i zachodzą w tym obrzędzie. Autorka, za badaczami kultury tego terenu – Alicją Mironiuk, Janiną Peterą i Celestynem Wrębiakiem – przyjęła, że południowe Podlasie to umownie obszar dawnego województwa białkopodlaskiego (obejmujący powiaty bialski, radzyński i częściowo parczewski).

Podstawą analizy były opisy wesel (od XIX do XXI wieku) i relacje o nich z 201 miejscowości. Dokumentacja objęła dane językowe i opisy praktyk, które pochodzą ze źródeł drukowanych (m.in. z prac Oskara Kolberga, Mikołaja Jańczuka, Feliksa Olesiejuka, Aleksandra Oleszczuka, Jana Ignaciuka, Jana Adamowskiego, Wacława Tuwalskiego, Janiny Szymańskiej), własnych badań terenowych autorki (łącznie 1700 minut nagrań), przeprowadzonych według przygotowanego przez nią kwestionariusza do badań obrzędowości weselnej oraz materiałów archiwalnych (w tym wielu niepublikowanych) pozyskanych z różnych archiwów i muzeów polskich (m.in. Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej, Archiwum Polskiego Atlasu Etnograficznego w Cieszyń, Archiwum Instytutu Nauk o Kulturze UMCS, Muzeum Narodowego w Lublinie). Analizie zostały poddane też filmy wideo i dokumentacja fotograficzna, pochodzące z archiwów informatorów.

Praca składa się z sześciu rozdziałów (cztery tworzą część teoretyczną, a dwa analityczną) oraz wstępu, zakończenia, bibliografii i aneksu, w którym znalazły się zgromadzone przez autorkę fotografie dokumentujące obrzęd weselny na południowym Podlasiu (z lat 1962-2022), zdjęcia współczesnych gadżetów weselnych oraz zaproszeń ślubnych (z lat 1984-2022). Dysertacja wzbogacona jest też o mapy badanego terenu (pochodzące ze źródeł archiwalnych oraz wykonane

na potrzeby niniejszej pracy w Katedrze Geomatyki i Kartografii UMCS w Lublinie).

We wstępie autorka przedstawiła cel pracy, motywację wyboru tematu (który uzasadniła m.in. brakiem syntetycznego opisu wesela z południowego Podlasia) oraz zakres tematyczny i strukturę opracowania. Zaprezentowała też stan badań nad obrzędowością weselną badanego obszaru i odniosła się do wybranych prac nt. obrzędu weselnego w innych regionach Polski.

W pierwszym rozdziale pt. *Południowe Podlasie jako obszar kulturowy* autorka przybliżyła etymologię nazwy *Podlasie*, powołując się przy tym na źródła słownikowe i encyklopedyczne. Zaprezentowała ustalenia dotyczące wytyczenia granic badanego terenu, który w różnych okresach historycznych zmieniał swoją przynależność państwową i administracyjną (gubernie, województwa). Zmienność granic stwarzała trudności w ich precyzyjnym wyznaczeniu, dlatego też autorka przyjęła kryteria kulturowe przy wytyczeniu obszaru swoich badań i mianem południowego Podlasia nazywa teren dawnego województwa białkopodlaskiego. Zaznacza przy tym, że południowym Podlasiem określane jest obszar kulturowy, a nie geograficzny.

Rozdział drugi *Metodologia i podstawa materiałowa* autorka poświęciła omówieniu różnych metodologii pracy naukowej oraz technik i narzędzi badań nad kulturą. Przedstawiła metodologię opisu obrzędu zaproponowaną przez Nikitę I. Tołstoja, który postrzega obrzęd jako tekst kultury, realizowany przez różne kody kulturowe: werbalny, akcyjny, przedmiotowy, temporalny i lokatywny, które w obrzędzie wzajemnie się uzupełniają, tworząc wspólny kod synkretyczny. Autorka odwołała się także do metodologii badań wypracowanej w lubelskiej szkole etnolingwistycznej. Metodologia ta pozwala na rekonstrukcję kultury z płaszczyzny językowej. W rozdziale tym autorka omówiła także podstawę materiałową pracy. Scharakteryzowała kwestionariusz jako narzędzie badawcze, omówiła typy pytań, z jakich się on składa oraz jego układ, który odpowiada poszczególnym etapom wesela. Zaprezentowała też charakterystykę informatorów, którymi byli rdzenni mieszkańcy badanego terenu, wyznawcy katolicyzmu i prawosławia. Najstarszy informator urodził się na początku XX wieku, zaś najmłodszy w wieku XXI. Przeprowadzone z nimi wywiady ujawniły szereg interesujących szczegółów dotyczących obrzędowości weselnej na południowym Podlasiu.

W trzecim rozdziale *Pojęcie i wyznaczniki wschodniego pogranicza kulturowego* autorka przytoczyła definicje pojęć „granica” i „pogranicze”, stanowiących przedmiot zainteresowań różnych dyscyplin naukowych. W swoich rozważaniach odniosła się w szczególności do wschodniego pogranicza kulturowego i skupiła się na teoriach dotyczących tego obszaru w wybranych pracach m.in. z zakresu socjologii (np. Andrzeja Sadowskiego) i geografii (np. Marka Barwińskiego). Omówiła zagadnienia związane z kształtowaniem się współczesnej wschodniej granicy Polski, która jest wynikiem m.in. wielowiekowych zmagania polsko-rosyjskich. Przedstawiła charakterystykę społeczno-kulturową badanego obszaru, odwołała się przy tym do wieloetniczności

tych ziem, której skutkiem jest przenikanie się różnych kultur. Zwróciła uwagę na wyznaczniki wschodniego pogranicza kulturowego, które uwydatniają się na płaszczyźnie językowej (np. gwara) i kulturowej (kultura materialna i duchowa). Na tym terenie wpływają na siebie kultury przygraniczne (polska, białoruska, ukraińska), a granice kulturowe nie dzielą świata w sposób bezwzględny na „my” i „wy”. Autorka starała się też dowieść, że wzajemne wpływy tych kultur są czynnikiem zespalającym członków społeczności przygranicznej i przyczyniają się do wytworzenia na tym obszarze nowej jakości kulturowej.

Rozdział czwarty *Wesele jako obrzęd przejścia* autorka poświęciła omówieniu terminów „obrzęd” i „obrzędy przejścia”. Powołała się przy tym na ustalenia dotyczące istoty obrzędów takich badaczy, jak np.: Émile Durkheim, Martine Segalen, Michał Buchowski. Przedstawiła wybrane typologie obrzędów m.in.: Adama Fischera, Oskara Kolberga, Jana Stanisława Bystronia, Krystyny Kwaśniewicz, Jadwigi Klimaszewskiej. Zwróciła uwagę na to, że istotnym elementem obrzędu jest występowanie w nim sfery *sacrum*. Scharakteryzowała teorię obrzędu przejścia w ujęciu Arnolda van Gennepa. Wskazała, że wesele jest jednym z obrzędów przejścia – w jego strukturze znajdziemy bowiem różne wyznaczniki przejścia, jak np.: zmiana stanu cywilnego z narzeczonej w żonę, wyprowadzenie ze świata panien w świat mężatek.

Kolejny rozdział – piąty pt. *Etapy w modelu tradycyjnego wesela z obszaru południowego Podlasia* rozpoczyna część analityczną pracy. Autorka zaprezentowała w nim model tradycyjnej struktury obrzędu weselnego na południowym Podlasiu. Omówiła poszczególne etapy wesela, które wyodrębniła na podstawie literatury (m.in. prac Jana Adamowskiego, Mikołaja Jańczuka, Feliksa Olesiejuka, Aleksandra Oleszczuka, Adolfa Pleszczyńskiego, Janiny Szymańskiej) i badań własnych. Są nimi: *rajenie*, *swaty*, *ogłedy*, *zaręczyny*, *zapowiedzi*, *zapraszanie gości*, *przygotowania do wesela*, *wieczór panieński i kawalerski*, *pieczenie korowaja*, *przyjazd młodego do domu młodej*, *błogosławieństwo*, *droga do kościoła*, *bramy weselne*, *ślub*, *powrót z kościoła i powitanie w domu weselnym*, *uczta i tańce*, *rozpleciny* i *oczepiny*, *wprowadzenie i dzielenie korowaja*, *pokładziny*, *poprawiny* i *przenosiny*.

W rozdziale szóstym pt. *Paradygmatyczna charakterystyka obrzędu weselnego* autorka omówiła paradygmatyczną strukturę wesela, która składa się z następujących komponentów: 1) czas i przestrzeń, 2) postacie działające i ich symboliczne atrybuty weselne, 3) słowo, pieśń i muzyka instrumentalna, 4) niewerbalne kody obrzędu weselnego, 5) zachowania motywowane wierzeniowo (dotyczą różnych etapów wesela). W podrozdziale *Czas i przestrzeń* autorka eksponuje to, że w obrzędzie weselnym czas i przestrzeń są niezbędnymi elementami akcji obrzędowej. W obrzędzie weselnym wyróżnia czas chronologiczny (odnoszący się do następujących po sobie działań obrzędowych, czyli kolejnych etapów weselnych), czas społeczny (wesele jest czasem ważnym dla społeczności, w której odbywa się obrzęd, dla danej rodziny, a

nawet całej wsi), czas prognozujący (pewne czynności obrzędowe należało wykonywać, np. w określonym momencie roku lub dnia, by zapewnić podjętym działaniom powodzenie. Do dziś np. uważa się, że małżeństwa należy zawierać w miesiącach z literą „r”, bo ma to zapewnić pomyślność młodym małżonkom). Wydarzenia związane z obrzędem weselnym odbywają się też w określonej przestrzeni. Autorka dzieli przestrzeń weselną na społeczną (wieś, kościół, karczma) i indywidualną (dom weselny kawalera i panny). W kolejnym podrozdziale *Postacie działające i ich symboliczne atrybuty weselne* zaprezentowała role i atrybuty poszczególnych weselników. Opisała postać pani młodej, pana młodego, drużynę weselną (w tym druhnę, družbę, swata, marszałka, starostę, starościnę), rodziców i rodzinę (rodziców chrzestnych), kapelę weselną i zespół muzyczny, wodzireja, także księdza, gości weselnych, zwłaszcza nieproszonych i współczesnych usługodawców weselnych. Autorka podkreśla też, że w obrzędzie weselnym istotną rolę pełnią śpiew i muzyka oraz gesty (np. kreślenie znaku krzyża podczas błogosławieństwa, kropienie orszaku weselnego przed wyjazdem do ślubu wodą święconą). Powyższe zagadnienia przybliżyła w podrozdziałach pt. *Słowo, pieśń i muzyka instrumentalna* oraz *Niewerbalne kody obrzędu weselnego*. Rozdział zamyka podrozdział *Zachowania motywowane wierzeniowo (dotyczą różnych etapów weselnych)*, w którym autorka przedstawiła różne zachowania i przepowiednie związane z przyszłym losem małżonków. Podzieliła je na: a) *Przepowiednie dotyczące zmiany stanu cywilnego* (np. przyszła panna młoda wychodząc z domu, w którym zapraszała na wesele, nie powinna zamykać za sobą drzwi, by panny i kawalerowie, którzy tam mieszkają, szybko wstąpili w związki małżeńskie), b) *Przepowiednie dotyczące pomyślność w życiu małżeńskim* (np. jeżeli dzień ślubu był słoneczny i pogodny, było to zapowiedzią szczęścia w małżeństwie, jeśli pochmurny i deszczowy, była to zła wróżba), c) *Magiczne zachowania dotyczące zabezpieczenia przed nieszczęściem w drodze do ślubu* (np. młodzi nie powinni iść pieszo do ślubu, gdyż *przejdą sobie życie* i małżeństwo będzie nieszczęśliwe).

W zakończeniu autorka dokonała porównania współczesnego wesela z południowego Podlasia z jego tradycyjnym modelem. Pokazała zmiany, jakie zaszły w obrzędzie weselnym od XIX do XXI wieku. Niektóre elementy obrzędu zanikły (np. *rajenie*, pieczenie *korowaja*), natomiast miejsce innych zajęły ich współczesne odpowiedniki (zamiast *korowaja* na weselu dzieli się tort). Pojawiły się też nowe zjawiska (jak np. podróże poślubne, specjalistyczne firmy obsługujące wesela). Istnieją również wyznaczniki obrzędu weselnego na wschodnim pograniczu kulturowym, które uwidaczniają się na płaszczyźnie językowej i kulturowej. W swojej pracy autorka dowiodła, że w weselu na południowym Podlasiu tradycja przeplata się ze współczesnością a obrzęd weselny z południowopodlaskiej wsi wciąż ewoluuje.

Beata Malysyńska-Pacek